

ПРОФЕСОР МИХАЙЛО ВОЙНАРЕНКО:

«ВІЙНА ВРЕШТІ-РЕШТ ЗАКІНЧИТЬСЯ, І ДУЖЕ НАГАЛЬНИМ СТАНЕ ПИТАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ Й ВІДРОДЖЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ САМЕ З РЕГІОНІВ І САМЕ З ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНИХ ІНІЦІАТИВ»

PROFESSOR MYKHAYLO VOYNARENKO:

“THE WAR IS GOING TO END AT LAST AND THE ISSUE OF RESTORATION OF UKRAINIAN ECONOMY STARTING FROM REGIONS USING CLUSTER INITIATIVES WILL BE ACUTE”

Соціально-економічне піднесення регіонів України вирішальною мірою залежить від результативності використання наявного природно-ресурсного, людського, інфраструктурного та виробничого потенціалу. Структурна перебудова господарських комплексів окремих регіонів, що сформувалися ще в часи командно-адміністративної економіки і зазнали численних деформацій у період глибокої стагнації у 90-х роках минулого століття, на сьогодні потребує застосування нових інституціональних форм взаємодії регіональної влади, підприємницьких структур та громадських організацій з метою узгодження пріоритетів соціально-економічного розвитку та потреб місцевого населення. Тим більше розвиток ряду галузей регіональних господарських комплексів безпосередньо пов'язаний з використанням природно-ресурсного потенціалу, переважна більшість складових якого перебуває в загальнодержавній власності, і чисто ринкові механізми тут не можуть спрацювати через наявні інституціональні обмеження.

В останні роки в наукових та управлінських колах висловлюються думки про доцільність впровадження у сферах господарювання, де існують об'єктивні інституціональні обмеження щодо застосування класичних ринкових атрибутів підприєм-

ницької діяльності, різноманітних форм державно-приватного партнерства, які дозволяють зберігати контроль держави та територіальних громад над стратегічно важливими активами і при цьому залучати інвестиційні ресурси підприємницьких структур. Найбільш поширеними формами державно-приватного партнерства є асоціація, холдинг, оренда, концесія, кластер. Особливо активно ще з кінця 90-х обговорюється доцільність формування кластерних структур як добровільних об'єднань суб'єктів підприємницької діяльності, органів місцевої влади, фінансово-кредитних установ та закладів освіти і науково-дослідних інститутів з метою активізації підприємницької діяльності й нарощення інвестиційного потенціалу в цілому ряді видів виробничо-господарської діяльності. Наскільки нині є сформованим інституціональне підґрунтя для імплементації кластерного підходу до реалізації регіональних пріоритетів соціально-економічного піднесення? Із цим питанням ми звернулися до відомого українського вченого, громадського діяча, одного з ініціаторів реформування регіональної економіки на принципах кластеризації, доктора економічних наук, професора, першого проректора Хмельницького національного університету **Михайла Петровича Войнаренка**.

ПРОФЕСОР МИХАЙЛО ВОЙНАРЕНКО
PROFESSOR MYKHAYLO VOYNARENKO

– *Михайле Петровичу, що рухало вами та вашими однодумцями в кінці 90-х та на початку 2000-х років, коли ви почали на представницьких громадських і наукових форумах пропагувати кластерний підхід до реформування господарства регіонів? Тим більше в той період не лише для пересічних громадян, а й для фахових економістів та управлінців слово «кластер» було взагалі невідомим.*

Михайло Петрович: Оцінюючи сьогодні з висоти набутого досвіду процеси створення, успішного й проблемного функціонування окремих кластерів у різних галузях економіки України, можна стверджувати, що в кінці 90-х років минулого століття нас дуже зацікавила проста ідея американського економіста В. Прайса, за якою можна було б досягти потужного економічного розвитку будь-якої території чи регіону в нашій державі. Для цього необхідно було об'єднати зусилля бізнесу, науки і влади навколо виробництва на певній території такого інноваційного продукту, який був би конкурентним не лише на даній місцевості, а й далеко за її межами. Таке об'єднання зусиль і стало нам відомим як об'єднання підприємницьких і громадських структур у кластер.

І ось, починаючи з 1998 року, коли за ініціативи волонтера Корпусу миру Вольфганга Прайса та за підтримки місцевих органів влади на теренах Хмельницької області було створено перший в Україні швейний кластер, ми із зацікавленням та науковим інтересом слідували і сприяли поширенню кластерної моделі організації виробництва не лише на Поділлі, але й в інших регіонах. Можливість виявлення внутрішніх резервів економічного зростання територій та нових джерел конкурентних переваг без значного залучення зовнішніх ресурсів обумовили поширення кластерної моделі серед більшості регіонів України.

Без сумніву, більш ніж п'ятнадцятирічна практика створення

й функціонування кластерів на Хмельниччині дозволяє зробити об'єктивні висновки щодо ефективності впровадження мережових утворень в економіку України. Але нині немає сумніву, що основою стратегічного курсу України, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки, утвердження України як високо-технологічної держави. Наявний інтелектуальний і науково-технічний потенціал дає підстави на це розраховувати. У поєднанні із завданнями європейської інтеграції така мета могла б лягти в основу не лише економічної стратегії держави, а й політичної консолідації нації.

Звичайно, сучасні реалії розвитку економіки України розглядаються крізь призму військових подій, що відбуваються на сході нашої держави. Однак війна врешті-решт закінчиться, і дуже нагальним стане питання відновлення й відродження економіки України саме з регіонів і саме з використання кластерних ініціатив щодо пошуку центрів економічного зростання окремих територіальних одиниць через появу в них інноваційних продуктів, виробництво яких зможе забезпечити ефективний і конкурентоспроможний економічний розвиток.

– *Експериментальним полігоном для реалізації пілотних проєктів зі створення кластерних об'єднань була обрана ваша рідна Хмельницька область. Що було успішним, а що не вдалося реалізувати в цьому регіоні у напрямі кластеризації окремих секторів господарства? Який досвід доцільно поширювати в інші регіони, а якого необхідно уникати?*

М. П.: Реалізація кластерних технологій, вважаємо, дозволила місцевим органам влади переглянути існуючі інструменти та механізми внутрішньорегіонального розвитку, сприяла розробці нових субрегіональних стратегій підвищення конкурентоспроможності соціально-економічних систем. Позитивним, на нашу думку, є також те, що існуючі на сьогодні наукові дослідження та практичні пошуки у сфері кластеризації регіонів України не обмежуються традиційними галузями економіки, що було притаманне першій хвилі поширення кластерів, але й стосуються інноваційних та наукомістких сфер економіки.

Щодо повноти реалізації кластерних задумів на Хмельниччині, то, незважаючи на постійне коригування й перегляд поставлених завдань, стратегічна ціль була й залишається незмінною — пошук внутрішніх резервів підвищення конкурентоспроможності економіки регіону на кластерних засадах. Результатом багаторічної співпраці бізнесових кіл, місцевих органів влади, наукових установ та інших інституційних утворень регіону були реально діючі на сьогодні будівельний і швейний кластери у Хмельницькому, туристичний кластер у Кам'янець-Подільському, кластер сільського туризму в с. Гриців Шепетівського району Хмельницької області. Пошук потенційних для кластеризації сфер економіки продовжується і нині, зокрема проводяться активні роботи щодо створення енергетичного кластера та агробіокластера.

Враховуючи набутий досвід, ініціаторам потенційних кластерів

хотілося б порадити лише одне — не намагайтесь бездумно копіювати досвід інших регіонів, нехай навіть у тих самих сферах економіки. **Кластери та шаблонність — несумісні речі, і саме завдяки унікальності реалізації кластерних технологій дана форма мережевої співпраці перетворилась на ефективний механізм інноваційного та конкурентоспроможного розвитку на різних рівнях територіальної організації. Clusters and stereotypeness are inconsistent and owing to the very realization of cluster technologies, the given form of network cooperation has transformed into effective mechanism of innovative and competitive development at different levels of territorial organization.** Пам'ятайте, що лише реалізація всіх 5 «І» (ініціатива, інновації, інтерес, інтеграція, інформація) дозволить створити життєздатні кластери, здатні забезпечити інноваційний та конкурентоспроможний розвиток соціально-економічних систем.

— *На вашу думку, які зміни в нормативно-правову базу необхідно внести, зокрема в Закон України «Про державно-приватне партнерство», щоб регіональні ініціативи щодо формування кластерних структур отримували необхідне інституціональне та реальне фінансове забезпечення як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях? Особливо в питаннях взаємодії місцевої влади та підприємницьких структур щодо використання об'єктів державної та комунальної власності.*

М. П.: Створення й функціонування кластерів у різних галузях економіки України супроводжувалось змінами чинного вітчизняного законодавства в напрямку доповнення його окремими нормами, які регламентували інноваційно-мережеве спрямування підприємницької діяльності. Зокрема, починаючи з 2003 року, коли в Концепції державної промислової полі-

тики зустрічаємо першу згадку про кластери як елемент державної інституційної політики, чимало нормативних документів національного та регіонального рівнів були доповнені кластерним інструментарієм. Проведений аналіз показав, що лише протягом 2003–2010 років різними органами влади України було прийнято понад 20 нормативних документів, які стосуються різних аспектів кластеризації вітчизняної економіки. У стадії проектів продовжують залишатись Концепція створення кластерів в Україні (2008 рік), Концепція національної стратегії формування і розвитку транскордонних кластерів (2009),

Концепція кластеризації економіки України (2010). Тому, вважаємо, мова повинна йти не про нарощення законодавчої бази з питань кластерного розвитку, а про підвищення дієвості визначених інструментів та можливості їх ширшого застосування. На жаль, на сьогодні доводиться констатувати, що найбільш дієвим інструментом законодавчої підтримки кластерних ініціатив в Україні продовжують залишатись регіональні програми та стратегії регіонального розвитку. Проте хотілося б зазначити, що не всі державні завдання з підтримки кластерного розвитку можуть бути вирішені через регіональні інструменти. Тому в будь-якому випадку

насамперед має бути перегляд існуючого чинної законодавчої бази з питань інноваційного розвитку, в тому числі й згаданого вами Закону України «Про державно-приватне партнерство», в напрямі вироблення концептуальних та методологічних положень утвердження кластерної моделі інноваційного розвитку. Показовим у цьому вважаємо досвід Білорусі, яка в січні 2014 року затвердила Концепцію формування та розвитку інноваційно-промислових кластерів у Республіці Білорусь, якою усунула основні термінологічні суперечності, що можуть виникнути в процесі становлення та функціонування кластерів. Найбільш важливим досягненням цієї Концепції є надання дозволу щодо формування кластерів у межах існуючих у Білорусі організаційно-правових форм підприємницької діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що який би шлях кластеризації не обрала для себе Україна, дієва система правової підтримки створення й функціонування кластерів дозволить усім учасникам кластерних взаємодій отримати більше можливостей для реалізації внутрікластерного потенціалу.

— *Однією з найбільш складних проблем соціально-економічного розвитку регіонів України є відродження сільських територій, оскільки вони були майже повністю прив'язані до ефективності розвитку аграрного сектора, який, як всім нам добре відомо, чи не найбільше постраждав у перехідний період і в більшості регіонів так і не відновив докризового потенціалу. Наскільки сьогодні кластерний підхід до організації сільськогосподарського виробництва та інших видів не-сільськогосподарської діяльності (розвиток зеленого туризму, лісогосподарське підприємництво, мисливське господарство) може вплинути на темпи відродження українського села? І чи здатна кластерна ідея прижитися в українському селі?*

М. П.: Ідея кластеризації вітчизняної економіки, нехай і не в повній мірі, але знайшла застосування і в сфері аграрного розвитку та відродження потенціалу сільських територій. Складність поширення кластерних ідей в агросфері, як ви справедливо зазначили, обумовлена перш за все низькою привабливістю сільських територій та агробізнесу для реалізації інвестиційних проектів, проте спірним залишається питання щодо їх низької ефективності. Разом з тим ця складність створює нові можливості для впровадження мережевих технологій, оскільки дозволяє виявити перспективні напрями застосування кластерного інструментарію. Що стосується першої частини вашого запитання, яке пов'язане з оцінкою можливостей застосування кластерного підходу до організації сільськогосподарського виробництва, то хотілося б уточнити, що в Україні накопичений певний досвід щодо кластеризації вітчизняного агросектору. Серед показових прикладів можна назвати: створення ще у 2009 році у Чернівцях регіональної громадської організації «Перший аграрний кластер»; в цьому ж році в Запоріжжі розпочали роботу два кластери — кластер бджільництва та кластер «Купуй запорізьке — обирай своє»; з квітня 2011 року у Вінниці реалізується проект з формування регіонального переробно-харчового кластера. Маємо певний досвід і щодо стимулювання розвитку сільських територій на кластерній основі, зокрема, варто лише згадати кластер сільського туризму у с. Гриців Шепетівського району Хмельницької області, продукція якого загально-визнана в Україні та за її межами.

Тобто ідея агрокластеризації знайшла широке застосування в Україні. **Завдяки реалізації кластерного інструментарію в агросфері та для розвитку сільських громад у державі з'явилися нові можливості для відродження українського села. By virtue of implementation of cluster set of tools in the agrarian sector and to**

develop rural community, the state has obtained new opportunities to restore Ukrainian village. Пошук точок економічного зростання сільських територій може стати тим важливим важелем, який сприятиме виведенню актуальних та давно наболілих проблем на новий рівень дослідження, — від знаходження нових джерел дотацій на виявлення привабливих напрямів інвестування до відкриття нових внутрішніх джерел формування конкурентних переваг.

— З метою інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в регіонах зі складними для його розвитку природно-кліматичними умовами були проведені масштабні осушувальні меліорації. У період зatoryжної економічної кризи та недбалого відношення до використання переважної більшості меліоративних фондів індустрія ведення сільськогосподарського виробництва в зоні осушення була фактично зруйнована. Загострення глобальної продовольчої кризи відкриває перед Україною нові експортні горизонти, не в останню чергу й за рахунок відновлення потенціалу меліоративних систем. Як ви ставитесь до ідеї формування кластерних утворень на основі добровільного об'єднання органів місцевої влади, обласних управлінь водних ресурсів, суб'єктів аграрного підприємництва та інших учасників з метою реінжинірингу міжгосподарських та внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд для суттєвого збільшення рівня врожайності основних сільськогосподарських культур та підвищення рівня капіталізації аграрного бізнесу в цілому?

М. П.: Суть ідеї кластеризації, як уже неодноразово наголошувалось, полягає в пошуку так званих точок економічного зростання територій, тобто виявлення продуктів, послуг, виробництво, реалізація чи надання яких дозво-

лили б відновити конкурентний потенціал регіону з пріоритетним використанням внутрішніх ресурсів. Тому відновлення потенціалу меліоративних систем може стати саме тим поштовхом, який сприятиме виведенню сільськогосподарських територій, як ви справедливо та влучно зазначили, із зatoryжної аграрної кризи та може стати одним із факторів підвищення рівня капіталізації аграрного бізнесу в цілому. Проте помилковим було б вважати капіталізацію бізнесу прямим результатом агрокластерних утворень. Звичайно, в ідеалі будь-яке формування кластера в кінцевому випадку сприятиме підвищенню добробуту його учасників і, як наслідок, призведе до зростання ступеня капіталізації бізнесу, проте, враховуючи низький рівень розвитку аграрних територій та перераховані вами проблеми, серед яких недбале відношення до використання переважної більшості меліоративних фондів, більш доречним вважаємо зосередження в кластері перш за все на підвищенні якості агропродукції та зростанні її конкурентоспроможності на європейських ринках, а також збільшенні частки виробництва екологічно чистої продукції.

Актуальність порушеної проблеми обумовлена також тим, що ще з 1 січня 2009 року діє директива ЄС №834/2007, яка встановлює нормативи для екологічного землеробства і тваринництва, описує статус і діяльність незалежних контрольних органів, визначає маркування екологічного сільськогосподарства.

Зазначимо, що ідея формування кластерів з виробництва екологічно чистої продукції виникла ще у 2007 році, одним з наслідків якої стала реалізація в Полтавській області проекту «Створення регіонального кластера виробників екологічної продукції» за підтримки Фонду Євразія за рахунок коштів, наданих Координатором проектів ОБСЄ в Україні та Агентством США з міжнародного розвитку (USAID). Враховуючи специфіку

Полтавської області, де одним із важливих напрямів економічного розвитку є сільськогосподарське виробництво та агропереробна промисловість, обласною адміністрацією була підтримана ідея створення регіонального агропромислового кластера з виробництва екологічно чистої продукції. Кластерну ініціативу щодо розвитку ринку біопродуктів в області підхопили й інші галузі, і сьогодні мова йде вже навіть не про створення, а про дієве функціонування кластера «Натурпродукти Полтавщини» на базі неприбуткової громадської асоціації «Аграрна наука та практика».

Враховуючи аграрну спеціалізацію центральних та південно-західних областей України, без сумніву, можна говорити про державну підтримку ідеї створення агрокластерів як інструменту відновлення аграрного потенціалу країни та її окремих регіонів.

– На сьогодні соціально-економічне піднесення окремих сільських територій залежить від ефективності використання природно-ресурсного потенціалу. На жаль, надмірна одержавленість природних благ не створює необхідних інституціональних передумов для їх капіталізації та відповідно розвитку природоексплуатаційного підприємства. Наскільки своєчасним і необхідним є формування кластерних об'єднань у лісогосподарському, водогосподарському, рекреаційному комплексах, в секторі видобутку корисних копалин?

М. П.: Давайте одразу визначимо: кластерний процес не може підлягати координуванню та регулюванню з боку державних чи місцевих органів влади, незважаючи на те, що влада є одним з учасників кластерного об'єднання та може виступати ініціатором утворення кластера. Роль влади як одного з учасників кластера розглядається не лише як регулятора економічної поведінки суб'єктів госпо-

дарювання на певній території, але й як активного учасника ринкових відносин; формування різноманітних форм державно-приватного партнерства та співробітництва дозволяє визначити найбільш прийнятний для економіки регіону інструментарій непрямої підтримки мережевих утворень.

Тому, на нашу думку, **мова повинна йти не стільки про своєчасність та необхідність формування кластерних об'єднань у лісо-, водогосподарському, рекреаційному комплексах, у секторі видобутку корисних копалин, а перш за все про можливість кластеротворчих процесів у галузях та секторах економіки з високим рівнем державної форми власності. That is why, in our opinion, the point is not only the opportuneness and necessity to form cluster unions in forest, water and recreational complex as well as in mining operations, but first of all concerns the possibility of cluster-forming processes in state-owned legal entities sectors.** При формуванні таких кластерів має бути врахована можливість більш ефективного використання адміністративного ресурсу як додаткового джерела вторинних конкурентних переваг соціально-економічних систем. Саме ця ідея була закладена при формуванні першого на Хмельниччині енергетичного кластера, відповідний Меморандум про створення якого було підписано між представниками науки, влади, промислових підприємств, енергозберігаючих і енергогенеруючих компаній області.

– Михайле Петровичу, ви вже тривалий час займаєтесь кластерною проблематикою. За вашої безпосередньої участі світ побачив значну кількість наукових праць, пов'язаних з теорією та методологією формування кластерної політики. Що цікавого в цьому напрямі ви видали в останній час?

М. П.: В Україні вже сформувалася наукова школа з проб-

лем реформування вітчизняної економіки шляхом застосування кластерних технологій, яка стала першою в країні з цих напрямів досліджень. Вона починалась із Хмельницького національного університету, але нині її активно розвивають багато молодих науковців під керівництвом відомих професорів, таких як Н. Внукова (Харків), В. Дубницький (Донецьк), С. Куніцин (Сімферополь), В. Ляшенко (Донецьк), Н. Мікула (Львів), В. Осіпов (Одеса), І. Ткачук (Івано-Франківськ), А. Череп (Запоріжжя) та інших, які публікують наукові статті, монографії як в Україні, так і за кордоном. Значний внесок у теорію і практику кластерів за умов глобалізації зробив Станіслав Іванович Соколенко. Серед останніх моїх публікацій – монографія «Кластери в інституційній економіці». Вона була видана у 2011 році і на Всеукраїнському конкурсі наукових монографій з економічної теорії, що проводився Всеукраїнською асоціацією політичної економії спільно з НАН України, отримала першу премію. Ця монографія перевидана у 2013 році російською мовою в Санкт-Петербурзі (Росія), вона також стала лауреатом конкурсу на кращу наукову монографію в Росії за 2013 рік, а в грудні 2014 вийшла з друку її англійська версія у Польщі. Але найбільш фундаментальна праця з теорії та практики впровадження кластерних технологій опублікована в минулому році як колективне дослідження вітчизняного і світового досвіду кластеризації економіки під назвою «Кластери в економіці України» обсягом 1085 сторінок. Тож можу засвідчити, що проблеми кластеризації економіки на сьогодні є актуальними в наукових економічних колах і в Україні, і у світі.

– Дякую вам за інтерв'ю!

Спеціально для журналу «Економіст» підготував Василь Голян